

MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYALANUVCHILARIDA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA O'RGANILISHI

Faxriddinova Shaxribonu Murtozo qizi

*Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqola mazmunida intellekt tushunchasining mazmuni nazariy asoslari ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlari haqida so'z yuritilgan bolib, maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual qobiliyatlarini shakllantirishning o'tgan asrlardagi qarashlari xususida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *intellektual, texnologiya, intellekt qobiliyat, psixologik-pedagogik jihat, aql.*

Аннотация: *Содержание данной статьи говорит о возможностях использования теоретических основ понятия интеллекта в образовательном процессе, а также о взглядах прошлых веков на формирование интеллектуальных способностей дошкольников.*

Ключевые слова: *интеллектуальный, технология, интеллектуальная способность, психолого-педагогический аспект, разум.*

Annotation: *The content of this article talks about the possibilities of using the theoretical foundations of the concept of intelligence in the educational process, and about the views of the past centuries on the formation of the intellectual abilities of preschool children.*

Keywords: *intellectual, technology, intellectual ability, psychological-pedagogical aspect, mind.*

Bolaning sog'lig'i ovqatlanish jarayonlari va turmush tarziga bog'liq bo'lgani kabi, bolada intellektual rivojlanish darajasi ham yoshligida qanday o'rganishiga bog'liq. Inson miyasi yillar davomida rivojlanadi. Ona bachadonida shakllanishini boshlab, bola tug'ilgandan keyin ham o'sishda va rivojlanishda davom etib boradi. Insonning miyasida tug'ilgandan keyin o'zgarishlar yuz beradi, bu uning keyingi rivojlanishiga ta'sir qiladi. Miyaning o'sishi bilan uning hujayralari o'rtasida aqliy rivojlanish bog'liq bo'lgan aloqalar paydo bo'ladi. Qanchalik ko'p aloqalar, bog'lanishlar bo'lsa, odam shunchalik aqlli bo'ladi. Ushbu ulanishlar sonining ko'p bo'lishi bevosita miyaning faol stimulyatsiyasiga bog'liqligini bilish muhimdir. Va buning uchun eng muhim davr - bolalik. Bilamizki, inson 5 yoshgacha bo'lgan davrda bilishi mumkin bo'lgan bilimni 70 % oladi. Buning uchun Bolani biz ona qornidan aqlan teranligini oshirib borishimiz zarur.

Agar ilgari faqat aqliy zaiflik irsiyat bilan izohlangan bo'lsa, F.Galton bu omil ta'sirini aql rivojlanishining barcha darajalariga - ham eng yuqori (iste'dod, daho) va o'rta darajalarga kengaytirdi.

"Intellekt" (inglizcha - intelligence) tushunchasi ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida psixologiyaga 19-asr oxirida ingliz antropologi F.Galton tomonidan kiritilgan. Charlz Darvinning evolyutsion nazariyasi ta'sirida u irsiyat omilini jismoniy va ruhiy jihatdan har qanday individual farqlarning hal qiluvchi sababi deb hisobladi.

20-asr davomida Intellektning mohiyatini tushunishga quyidagi yondashuvlar tekshirish va tahlildan o'tkazildi:

- o'rganish qobiliyati sifatida (A. Binet, Ch. Spirman, S. Kolvin, G. Vudrou va boshqalar);

- abstraktsiyalar bilan ishlash qobiliyati sifatida (L. Termen, E. Torndyke, J. Peterson);

- yangi sharoitlarga moslashish qobiliyati sifatida (V. Stern, L. Thurstone, Ed. Clapared, J. Piaget) [3].

20-asr rus psixologiyasida aqliy salohiyat tadqiqotlari bir necha yo'nalishda rivojlandi: umumiy aqliy qobiliyatlarning psixofiziologik moyilligini o'rganish (B.M.Teplov, V.D. Nebylitsin, E.A. Golubeva, V.M. Rusalov), intellektual faoliyatning hissiy va motivatsion tartibga solinishi (O.K. Tixomirov), kognitiv uslublar (M.A. Xolodnaya), "mahoratning aqlga ta'siri" (Y.A. Ponomarev). O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyot ma'lumotlarini o'rganish (V.V.Zenkovskiy, J.Piaje, P.P.Blonskiy, M.K.Akimova, M.A.Xolodnaya, D.B.Elkonin va boshqalar). Psixologiya va pedagogikada intellekt va intellektual mahorat tushunchasi ikki xil talqin qilinishini ko'rsatdi.

Frensis Galton "Daho va irsiyat" kitobida o'z tadqiqoti natijalarini e'lon qilib, intellektual qobiliyatlarning rivojlanishi birinchi navbatda irsiyat bilan bog'liqligini isbotladi. Uning fikricha, yuksak yutuqlarning sababi insonning o'zida yotadi va avloddan-avlodga o'tadi.

So'nggi yillarda tadqiqotning yangi yo'nalishlari rivojlanmoqda, masalan, intellektning "yo'q" (yoki oddiy) nazariyalari (R. Sternberg), tartibga soluvchi tuzilmalar (A. Pages), aql va ijodkorlik o'rtasidagi munosabatlar (E. Torrens) va boshqalar [23].

Psixologik nuqtai nazardan, intellektning maqsadi - individual ehtiyojlarni voqelikning ob'ektiv talablariga muvofiqlashtirish asosida tartibsizlikdan tartib yaratishdir [55].

Xorijiy so'zlar lug'atida "intellekt" tushunchasi insonning aqli, aqliy qobiliyatlari sifatida ochib berilgan. Rus tilining lug'atida intellekt insondagi aql, aqliy qobiliyat, aqliy boshlanishi deb ta'riflanadi [42]

Psixologik lug'atda intellekt (inglizcha intellekt; lotincha intellectus — tushunish, bilish):

1) har qanday faoliyatning muvaffaqiyatini va boshqa qobiliyatning asosini belgilaydigan muammolarni o'rganish va hal qilishning umumiy qobiliyati;

2) shaxsning barcha bilish (kognitiv) qobiliyatlari tizimi: sezish, idrok etish, xotira, tasvirlash, fikrlash, tasavvur qilish;

3) muammolarni "ongda" sinov va xatoliksiz hal qilish qobiliyati

Umumiy aqliy qobiliyat sifatida intellekt tushunchasi yangi hayotiy vazifalarga muvaffaqiyatli moslashish bilan bog'liq xatti-harakatlar xususiyatlarini umumlashtirish sifatida ishlatiladi, shaxsning aqliy qobiliyatlarining nisbatan barqaror tuzilishidir [35].

Aql-idrokni tizimlashtirish muammosi bilan bog'liq turli xil ma'lumotlarni umumlashtirish asosida an'anaviy ravishda uch turdagi intellektni ajratish mumkin:

- biologik intellekt, bu kognitiv xatti-harakatlarning fiziologik, nevrologik, biokimyoviy va gormonal asoslarini bildiradi, bu asosan miya yarimsharlarining tuzilmalari va funksiyalari bilan bog'liq;

- intellekt koeffitsientini o'lchaydigan standart testlar bilan aniqlanadigan psixometrik intellekt;

-ijtimoiy (yoki amaliy) intellekt ijtimoiy foydali moslashuvning namoyon bo'lishi sifatida, ijtimoiy intellektning fikrlash, muammolarni hal qilish, xotira, o'rganish, tushunish, axborotni qayta ishlash, strategiyani ishlab chiqish, atrof-muhitga moslashish kabi ko'rinishlari ajratilgan va o'rganilgan. .

“Intellekt” tushunchasining jamoatchilik, kundalik ongda qanday namoyon bo'lishi masalasi R.Sternberg tomonidan ekspertlar o'rtasida so'rov o'tkazilib, faktorli tahlil usulida olingan natijalar bo'yicha o'rganib chiqdi. Natijada, intellektual xatti-harakatlarning uchta shakli ajratildi:

- og'zaki intellekt (so'z boyligi, bilimdonligi, o'qilgan narsani tushunish qobiliyati);
- muammolarni hal qilish qobiliyati;
- amaliy aql (maqsadga erishish qobiliyati).

Shunday qilib, inson aql-zakovati o'rganish tarixida bir-birini boyitgan ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi J. Piage nomi bilan bog'liq. Uning tadqiqotlarida intellektning qanday ulkan tabiiy rivojlanish salohiyati borligi ko'rsatilgan.

Aql taraqqiyotining manbai o'z-o'zidan, rivojlanish esa tabiat tomonidan shakllantirilgan algoritmlar bo'yicha operator mexanizmlarining bosqichlarini joylashtirishdan iborat.

Ikkinchi yondashuv A. Balyaon, L.S. Vgotskiy, J. Bruner va boshqalar. Bu tadqiqotlarda muloqot orqali insonning intellektual rivojlanishiga vositachilik qilish masalasi yotadi. Intellektual rivojlanish insonning umumiy ijtimoiylashuvi ta'siri sifatida qaraldi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda aqliy jarayonlarning rivojlanishi haqida gapirilganda, D.B. Elkonin sezgi, idrok, xotira, fikrlashning rivojlanish xususiyatlarini o'rganib tahlil qilib chiqqanligini ko'rishimiz mumkin.. Umuman olganda, psixologik bilimlarda sezish, idrok etish, fikrlash jarayonlari kognitiv sohaga kiradi. Diqqat va xotira jarayonlari insonning kognitiv faoliyati bilan birga keladigan jarayonlar deb ataladi.

Xulosa o'rnida , inson to'liq rivojlangan shaxs bo'lib ulg'ayishi uchun uning aql-idrokining barcha sohalariga e'tibor qaratish, shuningdek jismoniy faoliyatni tashkil etish kerak. Bolaning kognitiv rivojlanishi vosita funktsiyasi bilan chambarchas bog'liqligini unutmang.

Zamonaviy olimlar va tadqiqotchilar intellektni shaxsning aqliy qobiliyatlarining barqaror tuzilishi, uning turli xil hayotiy vaziyatlarga moslashishi deb hisoblashadi.

Intellektual ko'nikmalar deganda bilish amalga oshiriladigan "fikrlash" harakatlari tushuniladi: tahlil, sintez, taqqoslash, deduksiya, induksiya va boshqalar; bilimlarni yodlash, ko'paytirish va esda saqlash texnikasi; u yoki bu aqliy operatsiyalarda qo'llaniladigan

oqilona usullar. rivojlanishiga genetik va ijtimoiy-madaniy omillarning o'zaro ta'siri ta'sir qiladigan kognitiv vazifalarni hal qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston milliy ensiklopeiyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. – T.: “O'zbekistan milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2002..
2. Айзенк, Г. Ю. Интеллект : новый взгляд [Текст] / Г. Ю. Айзенк // Вопросы психологии. - 1995. № 1. - С. 111 - 131.
3. Goziyev E. Tafakkur psixologiyasi. – T.: O'qituvchi, 1990.
4. Интеллектуальное воспитание детей дошкольного возраста. Под редакцией ред. Н.Н. Поддьякова, Ф.А. Сохина. – М.: Педагогика, 1984
5. Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное. // Вопросы психологии. – 1996. – №6.
6. Ziyodova T. Ta'limda tarbiyalanuvchi va tarbiyachi hamkorligi omili. “Xalq ta'limi” jurnali, T.: 2012. 4- son
7. Mavlonov A. Barkamol inson tarbiyasi. – T.: O'qituvchi, 1995.